

## Литературоведската умереност срещу теоретичния фанатизъм

Бойко Пенчев

Най-новата книга на Яни Милчаков е като роман от доброто старо време – информира, забавлява и поучава. Разбира се, така, както сериозната, интелектуално и морално ангажирана хуманитаристика може да прави. „Социални полета на литературата“ е сборник със статии, които отправят предизвикателство към навиците на читателя още с разнородността на предмета си. Свикнали сме литературоведската книга да е посветена на автор, период или проблем. При Яни Милчаков обаче интересът снове от G&L изследванията до спомените на Султана Рачо Петрова и от Стематографията на Жефарович до сталинизма като писателско всекидневие. Зад привидния еkleктизъм стои концептуална промисленост, която обаче се реализира не като експлицитно заявен „проект“, а като практика на историческото и социално ситуиране на литературните текстове и теории. Яни Милчаков е полемичен автор, но полемизира дискретно, напълно в духа на „консервативната литературоведска хуманитаристика“, към която се самопричислява. Хетерогенността на „Социални полета на литературата“ е продукт на убеждението, че литературознанието ни отбягва или поне не събира в едни корици подобни теми, защото

то се е самоизолирало в теорията и затвореното четене на каноничните творби.

Съвсем схематично имплицитният „проект“ на Яни Милчаков може да се сведе до две точки:

1. Необходимо е литературното изследване да разглежда творбата като специфичен тип социална комуникация, като държи сметка за всички онези фактори, които влияят върху нейния генезис и рецепция;

2. Социалните аспекти на литературната комуникация трябва да се разглеждат исторически, а не като абстрактни (и лесно поддаващи се на идеологическа и политическа манипулация) категории.

Или, ако експлицираме малко по-категорично имплицитното: литературознанието трябва да се отвори към социалните полета, с които са обвързани и произходът, и рецепцията на литературната творба, без обаче да изпада в преследване на аисторични, идеологизирани и политизирани фикции като репресирани сексуални идентичности и т.н.

Книгата неслучайно се открива със статията „Текст и социална ценност. Идеи на литературната аксиология XX в.“. Въпросът за ценността на литературния текст неизбежно преплита вътрешно и

външно, естетическо и утилитарно, текст и социална действителност. Защо обаче аксиологията е толкова пренебрегвана, особено в българското литературознание? Милчаков убедително демонстрира, че маргинализирането на литературната аксиология в целия XX в. не е случаен каприз на отдадени на „затворения прочит“ литературоведи, а реакция срещу идеологизирането на литературата от марксисткото литературознание. Незавидната съдба на литературната аксиология е пряк резултат от „мечешката“ помощ на нейния „съюзник“ – марксизмът. Така обаче се оформя и големият проблем, на който книгата на Милчаков търси решение: възможно ли е „немарксистка“ социология на литературата и как въобще е възможно да се отвоюват „социалните полета“ като предмет на заниманията с литература, без да се изпадне в литературознание от тимофеевски тип? Няма ли с отварянето на вратата за социално-историческия контекст неизбежно да нахлуе и идеологизацията в интерпретирането на социалните факти? И въобще възможен ли е „деполитизиран“ литературоведски ангажимент със социалното поле?

Отговорът, който Яни Милчаков дава на последния въпрос, е нещо като „не съвсем“. В „Социални полета на литературата“ липсва позитивистичният ентузиазъм, вярващ в „обективния“ подход към изследователския предмет. Авторът, без да парадирва, но категорично заявява своята ангажираност с „дясното“ политическо мислене, при всички уговорки, които употребата на по-

добно понятие в литературоведски контекст предполага. „Дясното“ при Яни Милчаков е преди всичко аргументирана критика на левите теории в литературните и хуманитарни науки – като се започне със съветския марксизъм-ленинизъм и се стигне до днешните феминистки и G&L изследвания. Центърът на тази „дясна“ позиция е умереността, стъпила върху опита от историята и съзнанието за политическите импликации на „левите“ теории“ и политическите им инструментализации. С една дума: опитът от тоталитаризма, социалното инженерство и пуснатите на свобода псевдорационални бесове.

„Социални полета на литературата“ внимателно, но настойчиво наемква, че литературознанието не просто трябва да се отвори към социалните аспекти на литературата, разглеждайки литературните факти във взаимовръзката „замисъл, текст, комуникация и рецепция“ (с.14), но и да отвоюва това поле от марксистката, немарксистка и радикална теория. Това особено ясно личи в може би най-полемичната статия от сборника, „Имат ли свой литературоведски предмет G&L studies?“. Тук на базата на обширен исторически материал Милчаков показва как гей-идентичността например си остава абстрактен конструкт, който трудно може да бъде отделен и дестилиран от другите роли на индивида, за да се конституира като предмет на цяло научно поле. Характерно за Милчаков е, че той води полемиката не на теоретично ниво, влизайки в понятийния апарат на съответната „теория“, а по-скоро маркира нейните късоглед-

ства, проявени в социално-политическите ѝ употреби.

Естествено, вниманието върху социалното битие на литературата не може да не отведе изследователя до връзките между литература и власт. Цял раздел в книгата е посветен на цензурата с нейните стратегии и история, като историко-географският обхват е впечатляващ: една статия е посветена на цензурата от епохата на първите печатни книги (XV–XVI), а друга – на цензурата в полската литература от XVI–XVIII в. Проблемът за отношенията между властта и свободата на словото е разгледан в богат исторически и социално-политически контекст, като се търсят различните икономически, персонални и културни мотиви, усложняващи елементарната опозиция „свобода-забрана“. По този начин например се развенчава един от просвещенските митове – че Инквизицията е била най-страшният преследвач на свободната мисъл. Тезата на Милчаков в случая е, че толерантността към словото е продукт не на прогреса и „напредничавите“ идеологии, а на политически такт и придържане към универсални християнски ценности, проявявани в определени места и времеви периоди. (Яни Милчаков също има своите любими ретроутопии, периодите на толерантност и разум, като например Полша от XVII–XVIII в. и европейската „Bell'eroque“). Не е трудно да открием тук дискретна атака към днешното отъждествяване между свобода и ценностен релативизъм, което новогovorът на политическата коректност извежда като нещо една

ли не самоочевидно. Привеждам един по-дълъг цитат от книгата, защото в него пределно ясно е заявена и политическата, и морална, и интелектуална позиция на Яни Милчаков:

„Първи в човешката история отстояват толерантността не атеисти, анархисти и либерали, а дълбоко вярващи християни, парадоксални „бунтари в името на традицията“, консервативни по нагласа мислители и лоялни държавни служители, какъвто е поетът-цензор Дж. Милтън. Както през XVII в., така и днес интегрални импулси на толерантния подход към човека, политиката, религията, литературата и културните различия не са лицемерието, безразличието, моралният релативизъм, собственото обезличаване пред човешката „другост“ и символната „мултикултурност“, а именно ясното несъгласие с това, което толерираме у човека, в обществения живот и в културата“ (с. 203).

Думата „интегрални“ в цитирания пасаж е неслучайна. В една от статиите, занимаващи се с по-традиционна литературоведска тематика, а именно периода на „belle eroque“, ще открием мимоходом вметната в самото начало следната дефиниция на най-важното в литературоведската работа: „...онова, което според Пиер Бурдийо е единствената задача на хуманитарните науки – да създадат усещането за интегралност на една епоха“ (с. 136). Впрочем дори тук проличава свойствената за Яни Милчаков умереност – крайното твърдение „единствената задача“ е позоваване на Бурдийо, т.е. формулировката очевидно

импонира на автора, но той не държи на нейното абсолютизиране, което като всяко абсолютизиране е крайност. „Интегралността“ означава да се намери общия „стил“ или „дух“ на епохата, пронизващ артефакти и бит, шедеври и масова литература, философия и мода... Този подход е блестящо демонстриран както в статията „Belle époque“: Бай Ганьо като пътник на „Титаник“, така и в „Социология на забравените литературни култове (А. Н. Апухтин, М. П. Арцибашев)“ и в последната част на „Старите периоди, критичните езици, новите историзми“, където прегледът на проблемите, стоящи пред периодизацията на литературата, завършва с един екскурс върху мястото на абсента в литературата и културата от втората половина на XIX и първите две десетилетия на XX в. Разбира се, търсенето на „интегралност“ е уязвимо начинание, но Яни Милчаков предпочита да бъде обвинен в позитивизъм, но да очертае релефа на епохата с върховете и гънките, защото само така може да се открие и драматизмът в личната и творческа съдба на авторите. Изобщо в текстовете си Яни Милчаков непрекъснато сменя фокуса, преминавайки от едрите дискурсивни фигури (като „период“, „история“, „власт“) към детайлите на литературния бит, от общия фон на епохата към открояващата се личност с нейната биография и съкровен опит. Консерватизмът на Милчаков се изразява и във вниманието към жизнения път на пишещия човек – в книгата ще намерим прекрасни скрити литера-

турно-психологически портрети на автори като Йордан Стратиев, Апухтин, Арцибашев, Иван и Димитър Шишманови. Обикновено това са „забравени“, периферни от гледна точка на канона автори, в които обаче възкръсва и епохата с нейната „интегралност“, и уникалната жизнена съдба. Впрочем във възгледите на изследваните писатели има нещо общо и това е неизкушеността от „радикални“, левичарско-комунистически утопии и фанатизми. Прави впечатление и това, че доста от авторите, привлекли вниманието на Милчаков, са били дипломати – това важи както за Йордан Стратиев и Димитър Шишманов, така и за мемоаристките от последната статия в книгата, „Кулоарът“ срещу „будоара“. (Екатерина Каравелова, графиня Ана дьо Грено-Станчова и Султана Рачо Петрова)“. Сигурно в този избор има и личен мотив (посланическият опит на самия Милчаков), но по-важното е стремежът да се разкрие гледната точка на скромния труженик, стоящ максимално далеч от културните образи на „поета-революционер“ или „прокълнатия поет“, които управляват поетическия канон.

Силата на Яни Милчаков е в улавянето и разказването на истории – като тази за музиканта от „Титаник“, впечатлил софийския бомонд малко преди фаталното плаване, или за Йосиф Броз Тито в статията „Географията – литературоведски употреби“. Именно в малко познатите детайли и сюжети, поднесени по подходящ начин, се отразява и пречупва по специфичен начин „интегралността“

на епохата. „Социалните полета“ ни се представят не като абстрактен принцип или „дискурс“, а като човешки съдби. По съзнателно старомоден начин, Милчаков реабилитира интереса към човешкото в литературата, като обаче в същото време показва, че самото „човешко“ е сложно преплитане между фикционално и действително, интимно и социално, частно и публично... В теоретически план „Социални полета на литературата“ е донякъде вдъхновена от „гъстите описания“ на Клифърд Гиърц и Новия историзъм, ползвайки обаче техните идеи максимално не-доктринерно. Няма смисъл от голямата теория, ако заниманията с литература загубят социалната си значимост. Това е кредото на Яни Милчаков.

**Яни Милчаков, „Социални полета на литературата“,  
УИ „Св. Климент Охридски“, С., 2009 г.**